

CSILLIK PÉTER

Emlékezés Antal Lászlóra

Antal László végzettségét tekintve közgazdász volt. A téma azonban, amellyel foglalkozott, megkívánta, hogy a szociológiát és szociálpszichológiát is mesteri fokon művelje, valamint hogy komoly történettudományi ismeretekkel is fel legyen vértézve. Antal László gondolkodását egy kérdés kötötte le: hogyan dönt a bürokrata? Melyek azok a jelzések, amelyeket a bürokrata figyelembe vesz, miként szervezi azt rendszerré, milyen válaszfüggvényeket bocsát ki, miként koordinál és kommunikál, hogyan változtat korábbi döntésein? Antal kiindulópontja az volt, hogy Max Weber bürokratafelfogása hibás, illetve a 20. századi Magyarországon nem alkalmazható.

A bürokrata Kornai modelljében is központi figura, a párturalom állami tulajdoni dominanciát eredményez, ami bürokratikus koordinációt követel, ennek eredményeképpen a költségvetési korlát felpuhul, és a felszínen hiányjelenségek mutatkoznak. A kérdés, amelyik Antalt negyven éven át foglalkoztatta, az, hogy miként koordinál a bürokrata. Mit észlel a külvilágból, miként dolgozza fel az adatokat információvá, azaz milyen a világképe, milyen a képe a külvilágról, a hazai szerkezetről, önmagáról? Meddig tartanak az ide-oda futó egyeztetések, mikor jön el a „közbelenyugvás”?

Antal első nagy dobása a tervlebontás mintájára kieszelt szabályozólebontás volt. Úgy érvelt – helyesen –, hogy 1968 előtt a Tervhivatal, a funkcionális és ágazati minisztériumok közvetlen tervviszonyban meghatározták a vállalatnak, hogy mit termeljen, miből, kinek és milyen elszámoló áron adja tovább, milyen emberi és gépi erőforrásokat kapjon stb.; ez a tervlebontás-tervfelösszesítés folyamatában alakult ki, és végeredményében egy rendkívül alacsony hatékonyságú rendszert eredményezett. De 1968 után megszűnt a tervlebontás, normatív szabályozók érvényesültek elvileg, mégsem változtak meg alapjaiban a dolgok. Miképpen lehetséges ez? Antal rámutatott, hogy maradt az állami tulajdonlás és az erős hierarchia. Ami változott, az az, hogy nem a naturális tervről kellett alkudoznia, hanem ellátási felelősség terhe mellett a vállalat azt tett, amit akart; ám a szabályozók ezt mégsem engedték, mivel a nyereségestől rugalmasan elvették a többletlehetőségeket (árral, bérrel), a veszteségeket megtámogatták, hol MNB-hitellel, hol importengedéllyel, bérpreferenciával, fejlesztési lehetőséggel. Éles szemmel vette észre, hogy a nagyvállalati lobbí az, amelyik ráül a szabályozásra, a bányászlobbí, a kohászok, a zöld maffia, a szovjet exportra termelő gépipari óriások; összesen vagy félszáz nagyvállalat és körülbelül ugyanennyi pártvezető (megyei titkárok, KB-tagok, KB-titkárok).

Antal megalkotta a szocialista szabályozási ciklus fogalmát: előbb vannak a sematikus-normatív elvárások, majd – mivel a reálszféra nem alkalmazkodik (ki állna neki bezárni állami vállalatot, utcára küldeni munkásokat) –, kicsit oldanak a szabályozás merevségén,

majd tovább oldanak, végül az egész már semmilyen szabályozási hasznot sem hoz; ekkor újra kezdik, megint sematikus-normatív elvárások következnek. A tervlebontás, majd szabályozólebontás után az árlebontás következett a szocializmus utolsó éveiben; a logika változatlan maradt.

Antal Laci második könyve a tőkeáramlásról szól. Ezzel a könyvével némileg megelőzte korát; a megjelenés időpontjában ez a műve visszhangtalan maradt.

Antal fáradhatatlanul olvasott, kutatott, tanított és vitatkozott, ezer fokon égett. Kutatótársai zavaros gondolatait reggelre elolvasta, majd ezzel a félmondattal: „Te itt nagyon jóra gondolsz, voltaképpen azt mondd, hogy...” – és elmondta, mit kellett volna az ifjú kutatónak írnia, mindjárt az irodalomjegyzéket is lediktálta fejből, tett néhány javaslatot az elvégzendő empirikus kutatásra, közben megdicsérte a szerzőt, és felhajtott egy pohár sört. Másnap folytatta egy másik ifjú vagy éltés kutató írásának javításával.

Othagyta a pénzügyminisztériumi apparátust, de az apparátus utána jött: „Ezt azért olvasd el, Laci! Mit csináljunk a bérszabályozásban, az árszabályozásban, az importgazdálkodásban stb.?” Minden pénzügyminiszter támaszkodott a szakértelmére; később tudását felhasználták, személyét mellőzték. Laci már hatvan felé járt, amikor emlékeztették, hogy nincs meg a nagydoktorija. Ekkor írta meg a fenntartható növekedésről szóló művét. Sok okos és jó gondolat van benne. Például az a kérdés: ha vásárlóértéken számítva csak keveset változik egy ország fejlettsége, akkor miért nem tükröződik ez az ütemek lassúságában is? Készített egy képletet, ami a különbséget magyarázza; nem volt rá sok vevő, nem tudom, miért.

Antal a demokráciában sem ment el pártkatonának, nem támogatta pártja javaslatait, ha azok szemben álltak meggyőződésével (például 2005-ben adócsökkentést követelt az SZDSZ 9%-os költségvetési hiány mellett; Antal ezt nem legitimálta). A rendszerváltás előtti években a MeH-ben segítette a gazdasági liberalizációt (a liberót). 1990 után az MNB-ben dolgozott, míg Antall József ki nem rúgatta. Antal részt vett az ún. Bokros-csomag kidolgozásában is, de a Pénzügyminisztériumba már nem tért – térhetett – vissza. 1991 és 2008 között az MKB-ban dolgozott egy csöpp szobában, de mégsem elszigetelten; barátai, tanítványai, kollégái mindvégig igényelték okos tanácsait.

Mit köszönhet Antalnak a magyar közgazdaságtudomány? A Fiumei úti ravatalozó tele volt egykori tanítványaival: akadémikus, rektor, dékán, volt pénzügyminiszter, bankelnök, kutatóintézeti igazgató – minden szinten szinte minden. A bürokrata nem tud egyszerre elvhű és gyakorlatias is lenni (ennél profánabb volt megfogalmazása), de kifejtette, hogy miként működnek a bürokratikus nagy rendszerek, legyenek azok puha vagy kemény diktatúrák, tetszés szerinti színekben; de igaz ez a demokráciák államigazgatására is. A kettős lelkű bürokrata figurájának megrajzolása, szabályszerűségeinek leírása, a pénzillúzió analógiájára a szabályozási illúzió fogalmának megalkotása mind Antal munkája.

A temetéséről jövet jó szemű, közös ismerősünk megjegyezte, illet ez a temetés Lacihoz. Nem koporsóban tettek földbe egy testet, hanem szétszórták a szóróparcellában, miközben

hátulról rézfúvós szólt. Laci gondolatmenetét nem könnyű rekonstruálni, ez még senkinek sem sikerült kielégítően; túl sok dimenzióban játszott, néha rövid, szellemes, jelzős szó szerkezetekkel intézte el azt, amiről a módszeresek oldalakon át locsogtak. Máskor a technikai részletek pontos ismerőjeként mutatta meg a szocialista játszmák értelmetlenségeit. A „hogyan gondolkodik a bürokratikus agy, hogy dönt, és miként korrigál” – ez az az alapkérdés, amellyel három könyvében, több száz cikkében és több tízezer beszélgetésben foglalkozott. Szigorú szövegrekonstrukciós munkával ez a feladat elvégezhető, az eredmény, pedig talán majd formalizálható is lesz.

Kornai megfogalmazása szerint az Antal által elért tárgybeli eredmény egyedülálló, és a külföldiek előtt teljesen ismeretlen. A következő években a pályatársak minden bizonnyal előveszik ezeket az írásokat, és rekonstruálják a gondolatmenetet. S talán már nem kell tartaniuk a mester sziporkázó stílusától, szelíd iróniájától – megkezdhetik a szabálytalanul izgalmas gondolatmenet szabályokba préselését. De Laci valahonnét akkor is vissza fog szólni, ha a gondolatmenetben logikai bukfcenet, a kifejtésben homályt, a tényekben pedig pontatlanságot fog találni.